

काठमाण्डौ, जि. प्र. का. द. न. ८४।०५४।५५

नेपाली लोकबाजा संग्रहालयको द्वैमासिक प्रकाशन

प्रधान सम्पादक

रामप्रसाद कँडेल

सम्पादक

नन्दा शर्मा

सल्लाहकार

कुवेर व. राउत क्षेत्री

मधुसूदन गिरी

चक्रपाणि शर्मा

चक्र खड्का

प्रेमदेव गिरी

आवरण/कम्प्युटर सेटिङ

विजय परियार

कार्यालय

नेपाली लोकबाजा सङ्ग्रहालय, महादेव वहाल त्रिपुरश्वर,
काठमाण्डौ

पो. ब. न. ४८२९

Email: lok baja@gmail.com

Web: www.nepalmusicmuseum.org

श्री

यो गीत कापीमा मेरा २०३०/०४/२० गते टिपेका गीत यो कपिमा सार्न लाग्दा आज मिति २०५०/०५/०४ गते राती ९.४५ मिनेट पछि रेडियो मा गीत आइरहेछ । स्वर: स्व. नारायण गोपाल, तारादेवी र साथीहरु संगीत -नातिकाजी र गोपाल योज्जन, गीतको बोल - ए च्यान्टी नानी । दोस्रो गीत चलचित्र परालको आगोवाट अरुणा लामाको स्वर “उडीजाउँ भने म पन्छी होइन”

आज म इनै गीतहरु यो पुस्तिकामा टिपोट गर्ने तरखरमा छु । रेडियोमा श्रदेइ दिदी अरुणाको स्वर सुन्दैछु । कान्छी फिलिमका रेकर्डिङ गीतहरुकै शिलशिलामा एक हप्तासम्म सहवास कलकत्तामा, यो लेखी सक्दा राती १० बज्यो रेडियोका अनुसार ।

तेश्रो गीत सुन्दैछु आशा भोषलेको स्वरमा चलचित्र लाहुरेबाट, कुशुम गजमेर, रंजीत गजमेर रचना संगित - साउने भरिमा, त्यो गाउको गोरेटो, मेरो बिचारमा यो गीत बम्बैमानै रेकर्डिङ गरेको होला श्री आशा भोषलेको यो माइती देश हो, प्राण भन्दा प्यारो , धेरै गीत गाएकी छन ।

अब म गीत टिप्न लाग्दैछु किन भने आज २० वर्ष पछि पनि म त्यसलाई जस्तो छ त्यही रुप दिने तरखर गर्दैछु । मैले एकै रातमा टिपेका टुक्राहरु आज पुन एकै रातमा टिप्ने कोशिस गर्दैछु । अब त रेडियोमा मात्र अन्तिम गीत बज्दैछ , भाग्य रेखावाट । वालुवाको थुप्रो सरी भयो मेरो जीवन, यो गीत आइरहेछ । बाँसुरी साह्रै मिठो छ । हिजोको त्यो दिन, कतै शान्ति छैन खस्दैछ आँशु इनि इनि शब्द संग यो गीत अन्तिम शब्द छोडदैछ उहि वालुवाको थुप्रोवाट ।

यहिनै एउटा संयोग हो, जो सुयोग पर्दछन

जुन दिन रेडियो नेपालद्वारा अधिराज्य ब्यापी आधुनिक गीत प्रतियोगीता हुदा रेडियो नेपालद्वारा प्रतियोगीता सुरु हुनु भन्दा केहि क्षण अगाडि देखी आधुनिक गीत बज्ने सिलसिला मा इ माथिका उल्लेखित कलाकार सबैको गीत आएको थियो ।

"ॐ परमतत्वाय अखण्डानन्दाय गुरुभ्यो नमो नमः ॥

नाट्येश्वर र चरणदाई

२०६७ - २ -१२

संग्रहालय

छम् छम् नाचेका पैताला अनि पैतालाको शिरमा ५-५ औंला । १०औंला १० रस (बात्सत्य सहित)र दश महाविद्या यिनैका अनेक भाव व्यक्त गर्ने सोडष लाश्य । मृदङ्गका तालमा पैतालाका चालहरुलाई नियन्त्रण गर्दै अनेक महालय प्रलयलाई जता र डमरु बिचमा त्रिशुल नचाउदै लिला देखाउने उनै शिव नाट्येश्वरलाई कहिल्यै देखिन केवल १ पटक आर्यघाटको माथिल्लो पट्टि आमा बत्सला देवीको काखमा मंगलकृष्ण ढकाल दाईसँग साउनको खिर बाड्दै गर्दा भलक्क १ भल्को मात्र तर त्यो पनि अन्तध्यान भएपछि मात्र देखिएको याद भयो ।

हाम्रा तमाम कलाकृतिमा यिनै हिमवत्श्वण्डीय जाडोमा अर्ध दिगमर रुपमा बाचेका छन् । यि कला रहेसम्म हामीले यिनै नाट्येश्वरलाई कहिल्यै विसर्ने छैनौ । प्रलयको डुगामा डमडम डमडम डमरु बजाउने सदा शिव भोला अनि कुर नियतीको मारमा अंग, चेत र शारिरिक असक्षमता बोकेका लाई भाग्यको निधारमा एक लात्ता हिकाई उच्च मानविय आदर्श बोकी पंगुम् लंधयेत गिरीम् भने जस्तै आफुले चाहेको राग तालमा नचाउने आदरणिय चरण दाईहरु महस छन् । सूचनाको विश्व साम्राज्यको यसयुगमा आफ्नो समय रनाडीको घडीलाई विसरे तिनै असहायहरुमा आत्मबल जगाई सगरमाथा चढाउने जत्तिकै कठिन कार्यहरुलाई भर्को नमानी अत्यन्तै लयबद्ध गराउने

बाधभैखका शिष्य चरणदाई लाई यो मानव मूल्य मान्यतालाई जगाउने, प्रेम गर्ने रोग सदा लागी रहोस् । नृत्य शालाको डवलीमा दशै घण्टा नाच्दा नथाक्ने तिम्रा जिउको नसाहरुलाई हामीले धन्यवाद दिनै पर्छ । डवली विश्वका कुनै महादेशमा होस् केहि फरक पर्दैन किनकि चरण दाईका शरिर जब डवलीको निकट हुन्छ उनी आफुलाई हराउछन् र उनीभित्र चम्कीरहेको त्यो दिव्य ज्योतिमा तिनै नाट्श्वरलाई आफु समर्पित गछन् । अनि आउछ शरिरमा दिव्य चैतुन्थ युक्त थित्कन । त्यो कतिपय रुपमा उनीलाई थाहा हुन्छ कहिल्यै थाहा हुदैन तर चरण डवलीको लागी र कतिपय डवली चरणदाईको लागी बनेको छ । मैले अपांगहरुलाई कसरी नाचन नचाउलान् भनर उदेक मान्दै हेरेको थिए । तर शभवामी युगे युगे भने जस्तै उनको जिउ भित्र जुन तत्वले बास गरेको छ त्यो सोही नाट्य जगतको सद्कार्यको लागी सेमा प्रस्तुत भई रहेको छन् । आफ्नो जन्मभुमीको अपार मायालाई पटक पटक यस्ता कस्ट साध्य नाट्य रंगमंचिय चुनौतीहरुलाई साधनाको रुपमा पस्की रहेका छन् । हालैको नृत्य प्रस्तुती र त्यस्ले दिने अपार सन्तोषलाई राख्ने कुनै ठाउ छैन । हामीले चरणदाईलाई निकटबाट चिनेका छौं भन्दा पनि हामीई आत्मा गौरव प्राप्त हुन्छ । यायावरी जिन्दगीमा विश्वका अनेक प्रकारका मंचमा आफ्नो रंग प्रस्तुत गरेर नेपाली कला संस्कृतिको प्रवर्धन गरेर नथाक्ने नेपाल पुत्रलाई र उन्को हरेक प्रस्तुतीमा नविनता, सत्यता र कठिन आत्म अभ्यास लाई के भनेर चिनाऔं कतिपय मान्छेका आँखा डवलीमा दगुरी रहेको रुपमा कलालाई बुभ्छन् अनि त्यहि भन्छन् उच्चारण विग्रेको शब्द र स्वाद हराएमा जिब्राहरुले व्यक्त कटु सत्य तर त्यो केहि पर्वाह नगरि

कलाको महासागमा डुबुतकी लाउने र जुल वर्गलाई सबभन्दा बढि आत्म विश्वास र जीवनको सुन्दरता आवश्यक छ त्यहि पस्कने कार्यमा चरण दाईका पैतालाहरु लागि रहेका छन् । आफू, आफू भन्दा ठूलो परिवार, परिवार भन्दा ठूलो समाज, समाज भन्दा ठूलो देश र देश भन्दा ठूलो विश्वलाई नाट्य भन्दा प्रेमको एकै सुत्रमा बाध्न हिडेका तिम्रा अभियानले तिनत्रिलोक चौध भुवन भरियोस् । भाग्यले शरिरले, स्वास्थ्यले ठगेकाहरुलाई मंचन मंचन गराउदा पाउने आनन्द सदा बाड्न सक्नुहोस् र पृथ्वी नारायणले भने जस्तै शिप कौशल जहा गएर पनि सिक अनि आफ्नो स्वर्गतुतय धर्तीमा त्यस्को बगैंचा बनाउ, सिकाउ, देखाउ र सबैलाई एक समान बनाउ यहि देश नेपालको दिव्य उपदेश हो । यहि समयको विणा हो । शिवको स्वर विषाण बाजा र ताल डमरु हो जस्ले विश्वका कुनै पनि संगीतका सुत्ताललाई बाड्न सक्षम हुने छ र बागभैरवले चरणदाईलाई दिएको आशिवाडलाई बासना बडि सबै अचेतहरुको नाक, र दिमागमा पुऱ्याउनु होला । हामी सबैको यहि प्रार्थना छ आदरणिय चरण दाई लाई र अस्तु

" ॐ परमतत्वाय अखण्डानन्दाय गुरुभ्यो नमो नमः ॥

कमलको फुल

रामप्रसाद कंडेल

२०६१-९-१३

नेपाली समाजमा शदियौ पहिले देखि कमलको फुललाई सर्व श्रेष्ठ फुलको रुपमा मान्दै आइरहेका छौं । यो फुल हाम्रा सुन्दर

तलाउहरुमा विभिन्न रूप र रंगहरुमा फुलेको पाउदछौ । कमलको फुललाई हाम्रा बौद्ध तथा हिन्दु देव देविहरुको प्रिय फुल भनेर हामी मान्न सक्दछौ । तलाउमा फुलेर स्वर्ग मर्त्य तथा पाताल तिनै लाकको प्रतिनिधित्व यो फुलले गर्दछ । हुन सक्छ यहि कारणले होला हाम्रो समाजमा यसलाई सवैले समान विश्वास आस्था तथा देवि मंगल चेतनाको रूप यसमा देखेका छन् । कमलको फुलको व्याख्या गर्नलाई मलाइ मेरो पुन्यपाद गुरुदेव स्वामी अखण्डानन्द सस्वती ज्यूको प्रेरणबाट हजारौ ग्रन्थ, चित्र तथा भौतिका साथै सयौं विद्वानहरुको साक्षात्कारबाट मैले सिकेको छु । तलको विवरणलाई मैले वहाहरुको भावनालाई मैले जसरी बुझे जस्ताको तस्तै राख्दछु । शब्दहरुमा थप घट भएमा क्षेमा प्राथना गर्दछु । गुणहरु तपाईंहरुको र दोष जति मेरो हातको हुनेछ ।

१. कमलको उत्पत्ति :- हाम्रो वर्णमालाको व्यन्जन वर्णको पहिलो अक्षर क बाट शुरु हुन्छ । त्यसकारण हाम्रो बाह्खरी पाठ्य पुस्तकमा सर्व प्रथम यहि अक्षर बाट क बाट कमल भनेर लेखिएको छ । कमल भनेको अध्यारो बाट उज्यालो भनौ वा ज्योतिको पुजाको रूपमा रहेको छ । किन कि हामी जन्मले ब्रम्हण क्षत्री वैश्य शुद्ध हुदैनौ । कर्मले हुन्छौ भनेर भगवान गौतम बौद्धले भन्नु भएको छ । जन्मदै कोही ज्याति रूप वा ज्ञानी हुदैन् अतः अध्ययन बाट उ ज्ञानी, सन्त, गुरु वा मार्ग प्रदर्शक बन्दछ । त्यसकारण कमल हाम्रो वर्णमाला र हाम्रो जीवनको प्रथम वर्ण (अक्षर) हुन पुगेको छ । क लाई हामी वनको प्रथम वर्ण (अक्षर) हुन पुगेको छ । क लाई हामी जिवनभर भुल्न, विर्सन सक्दैनौ । जसरी हामी हाम्रो

जन्मभूमीमा जननी (आमा) लाई भूल्न नसकेको जस्तै हो ।

२. कमलको स्थान र तिन लोक

कमल हिलोमा उम्रन्छ । गरिो तलाउ पोखरीमा नाना प्रकारका फोहोर मैलाको विचमा यसको गर्भ धारण हुन्छ । त्यो फोहोर हिलो नर्क लोकको (पाताल) प्रतिक हो । त्यहा अँध्यारो मात्र हुन्छ । तलाउको तल्लो भागमा सूर्यको प्रकास सिधा पुग्दैन तेस्रो भएर पुग्दछ । त्यहा देखिने स-साना किट पतंगर हाम्रो आध्यात्ममा वर्णन भएका निच योनी र स्वार्थी, अविवेकी, अज्ञानी प्राणीको जीवनमा स्थान एकै छ । यसको साथ साथै मान्छेको जिवनको शुरुआत र कमलको विजको विजारोपण एकै मानिन्छ । गहिरो अन्धकार तथा हिलोले पूर्ण तलाउको पिंध तथा नारी योनीको एक रुपता छ भनिन्छ । कमलको विज तथा नर को शुक्रकित चेतनाको प्रतिक हो भनिन्छ । जसै कमलको विज अंकुराउछ, त्यस्तै मानवभ्रुण गर्वमा विस्तारै विकसीत हुन्छ ।

जब कमलको पात पानी माथी देखा पर्दछ, त्यो अवस्था लाई हामीले मर्त्य (पृथ्वी) लोकको रुपमा देख्दछौ । प्रत्यक वा सोभै सूर्यको प्रकाश चन्द्रनाको स्वीग्भ शितल प्रकाश तारा, नक्षत्र, तथा शशी, हावा आदिको सोभै सम्पर्कमा त्यो पात हरु हुने भएको तथा पृथ्वीको लहर गतीसंग हतलन भएकोले त्यो अवस्थालाई हाम्रा पूर्वज ऋषि मुनीहरुले पृथ्वी लोकको संज्ञा दिएका छन् । हुन पनि हो जो हाम्रो खुल्ला आखाले नदेख्ने वस्तुलाई के भन्ने जे देखिन्छ, त्यसलाई प्रमाण मान्दा कमलको पातको विस्तार र पृथ्वी लोकको विस्तार एकै देखिन्छ ।

अनि स्वर्ग लोकको आभाष पनि कमलमा हामीले यसरी पाउछौं । कमलको फुलमा जब कोपिला लाग्न थाल्छ । पोटाउछ, त्यो अवस्था भनेको जिवनको तेस्रो आयाम हो । एक बाट अनेक बन्नलाई आफुमा पूर्णताको अनुभव गर्ने त्यो एक जिवनको अनिवार्य विकास पनि हो । विस्तारै कोपिलामा पुष्टता आउछ, अनि ईन्द्रेयीका सातै रंगहरु पृथ्वीलोकको त्यो पवित्र फुलले पाउछ । विस्तारै कमलका पल्लवहरु पानी भन्दा एक हात माथी उठेर हरियो आवरणबाट हजारौं ईन्द्रेणीको रंगलाई आफ्नो कोमल पल्लवहरुमा भर्दछ, र पूर्ण फुलको रुपमा देखिन्छ, त्यो अवस्था भनेको स्वर्गको अनुभूती गर्ने अवस्था हो । मानव जिवनको पूर्ण फुलको रुपमा अवस्था हो । मानव जिवनको पूर्ण यौवनको अवस्था जम्मा उमेर उमंग र फेरि पनि उमंग मात्र हुने संसारलाई सबै तर्फ मंगल मंगलको रुपमा दख्ने अति स्वागीर्य अनुभूतिको अवस्था स्वर्गीय अवस्था हो । यसरी कमल र मानव जिवनको पूर्णता पाताल मर्त्य र स्वर्गसंग जोडिएको छ, जसरी जरा पाताल पात पृथ्वी र फुल स्वर्गमा छोएको छ । हाम्रो जिवन पनि ठिक त्यस्तै छ । हाम्रो जन्म किटको रुपमा तालमा गर्भबाट भयो । जन्मदा पृथ्वीमा घाम पानी सहदै भयो । लड्दै उड्दै बढ्यो र किशोरावस्था पार गर्दै यौवनको अनुभूति आफ्नो गालामा, ओठमा लालीपन लिदै फुल्यो, फल्यो ।

कमलको फूल -र तन्त्र

अति सरल भईकन पनि गोप्य रुपमा सिकाउदै सिकदै आएको हाम्रो मानव जातिको ज्ञान तन्त्र हो । तन्त्र यस्तो विद्या हो जुन यस लोकमा हरेक सभ्यता तथा जातिहरुले आ-आफ्नो रुपमा

विकास गर्दै लगे कतिपय जातिले आज सम्म अजनाए कसैले विसै तै पनि हाम्रो पूविय सभ्यतामा आगमको रुपमा तन्त्र र नीगमको रुपमा देद, उपनिषड, ब्राम्हण, अख्यक, पुराण आदि जिवित रहे ।

तन्त्रमा मान्छेको लिंग । योनी तथा गुदक्षरको विचमा रहेको कन्द स्थान छ त्यो ठाँउ विशेष महत्वको स्थान मानिन्छ । मेरु दण्डको विच भागमा तिन वटा नाडी सोभै मस्तिष्कबाट त्यो ठाँउ सम्म पुगेको हुन्छ । यसैका विशेष सात वटा केन्द्रहरु छन् । मुलाधार चक्र कन्द स्थानमा, स्वाधिष्ठान चक्र पिसाव थैलीको पछाडिको भागमा भरिपूर्ण चक्र नाभीको पछाडि , अनाहत चक्र मुटुको पछाडी, विशुद्ध चक्र स्वर यन्त्रको पछाडि आज्ञा चक्र रुद्री घण्टी भन्दा तिन अमल माथि सहश्रार चक्र टुपी मुनी रहेको मानिन्छ ।

मानव आफ्नो पूर्ण क्षमताको प्रयोग गर्न तथा प्रम्हाण्डको एक चेतना युक्त पिण्ड भएको ब्रम्हाण्डलाई आफुले चाहे जस्तो संचालन गर्नका लागी हाम्रा पूर्खाहरुले कुण्डलीती जागृत गराई षट्चक्र भेदन गरि सहश्रारमा स्थान पुच्याउनु पर्ने भन्दछन् । यसरी सात वटा चक्रमा सात प्रकारका रंग भएका चार वटा दल देखि हजार दल भएको कमलको फुल हाम्रो शरिरमा रहेको विश्वास गरिन्छ । त्यस कारण हामीले कमलको फुललाई मन पराएको हुनु पर्दछ ।

कमलको फुल र बुद्ध

भनिन्छ जब मायादेवी आफ्नो दरवार कपिल वस्तु बाट पहिलो सन्तान जन्ममाउनु रामग्राम जादै थिइन । त्यहि बेलामा

लुम्बीनीको बगैंचामा बुद्धको जन्म भएको कथन तथा प्रमाण छ त्यसलाई हामीले विश्वास गर्दै आएका छौ । सयौ अन्वेशक तथा पुरातत्व विद्हरूले यो कथन लाइ सत्य मानेका छन् बुद्धको जन्ममा कमलको फुलको महत्वपूर्ण प्रसंग छ । बुद्ध जन्मनसाथ सात कदम हिडे भन्छ । हिड्दा हरेक पाइलामा कमलको फुल थियो । त्यसैमा टेके भनिन्छ । यो कथनलाई हाम्रो समाजले दुई प्रकारले हेदछन् धर्म मिस्रहरू साच्चै भर्खर जन्मने वित्तिकै बुद्ध ७ पाइला हिडे भन्छन् । यदि यो कुरालाई प्रमाण नमाने हामीलाई कैयन लामा, ब्रज्राचयि तथा अन्यले धर्म विरोधी मान्छन् । तर म एक थाका चित्र लेख्ने तथा व्यावसाय गर्ने साथै पुराना ग्रन्थहरूलाई सचेत तरिकाले हेर्ने मान्छे भएकोले भगवान बुद्ध जन्मना साथ हिडेका नभई उनको जन्मना साथ ढवटा कुण्डलीती चक्र जागरण भएको भनेर प्रतिकात्मक रुपमा कमलको फुल देखाई मुलाधारबाट सहश्रार सम्म जागरण भएको एक पुर्ण जीवनयुक्त मानव देखाईएको हुनुपर्दछ भन्दछन् ।

कमल र मण्डला :-

हाम्रा देवदेवीका स्थल , स्थान ,आसन, गर्भगृह, यन्त्र , मण्डल, चैत्य आदिहरूमा कमलको फुलको व्यापकताका साथ प्रयोग गरेको पाउछौ । कमल पवित्र छ तसर्थ हरेक बोन, हिन्दु, बौद्ध जैन तथा अन्य सम्प्रदानयको आराध्य, ईष्ट अरुलाई कमलको फुलमा विराजमान गराईएको छ । हाम्रो समाजमा ३३कोट देव देवि हुनुमा यहि कारण हो कि हाम्रा पृथ्वी मानवको रुपमा जन्मे अनि कुण्डलीती जागरण गरि सम्पूर्ण लोकको कल्याण गरि देव दवी भए । तसर्थ हरेक देवदेवीको

आसन, लाखौ यन्त्र तथा मण्डलको सब भन्दा बाहिरको घेरामा ८४ वटा कमलको दलको घेरा हुन्छ, जसलाई हामीहरुले पद्मभावली भनेर भन्दछौ । संस्कृत भाषामा पद्म र अर्गेजीमा LOTUS भनेर कमलको फुललाई भनिन्छ ।

मोक्ष र कमल :-

जब मान्छेमा सद्ज्ञान, सद्चेतना जागरण हुन थाल्छ, तब उसको हृदयमा अवस्थित भावनात्मक कमलको फुलको जागरण हुन्छ । हामीले वास्तविक योगीहरु वा सन्त हरुलाई भेट्दा, छुदा, देख्दा एक प्रकारको विशेष सुगन्धको आभाष पाउँछौ । दया करुणा तथा स्नेह मानव जीवनको गहना हो । यदि मान्छेमा करुणा तथा नम्रताको शिल छैन भने उ सास चल्ने लासमात्र हो । तसर्थ करुण भएका मान्छेको नजिकै बस्न मन लाग्छ । आमाको काखमा शिशु बसे जस्तै जो मान्छेको ४चौथो चक्र पूर्ण हुन्छ, उ कलामा निपुण तथा दया भावनाले भरिएको हुन्छ । संसारको मंगले मंगलको कामना गर्दैन । बुद्ध असक्त , असहाय र अपांग तथा क्षेत्री, पागल तथा नारीहरुलाई उस्ले कृष्णको भावले हेर्दछ । त्यो मान्छेको आखामा निलो कमलको फुलको सरोवर जस्तै सफा हुन्छ, कमलको फुलको अर्को सार्थक मोक्षको कामना पनि हो । भनिन्छ, हाम्रो संसारमा भएको कमलको हजारौ पल्लवबाट तपतप अमृत थोपा चुहि रहेको हुन्छ । त्यो अमृतलाई हठ योगीहरुले जिब्राको तल्लो भाग चिरेर जिब्रो लाई ब्रम्धरन्ध्रमा टासेर त्यो अमृत पिउदछन् भनिन्छ । कतिपय अध्यात्मिक बौद्ध तथा हिन्दु ग्रन्थ हरुमा यसको विविध विधिहरु समेत उल्लेख गरेको मैले पढेको छु तर यो सत्य असत्य आफ्नो अनुभव बाट पाउन सकेको छैन ।

अन्तमा सदा बसन्तम् हृदयार विन्दे

लेखनीलाई मैले गुरुको आज्ञा तथा आशिरबाढले जति पनि तन्काउन सक्छु । शब्दलाई मेरो छुद्र अनुभुती सहित लेख्ने लाई त्यहि कठिन छैन । कमलको फुलको विविध आधिक, भौतिक , सामनजिक , आत्मीक पक्ष र मानव सम्बन्धमा एक सिंगो ग्रन्थ नै तयार गर्न सकिन्छ । तर त्यो मेरो उदेश्य र लक्ष होईन केवल मेरो आदरणिय दाजु श्री चरण प्रधानको बचनलाई पुरा गर्न यो लेखि रहेछु । मलाई कुनै पनि आध्यात्मीक विचार लेख्न कहि रोकिनु अड्किनु पर्दैन । र यो अन्तिम अंशलाई म मेरो आदणिय दाई चरण सँग जोड्न चाहान्छु । मेरो बुझाईमा चरण भनेको योग्य पौरुषताको आसन हो हाम्रो पूविय सात्यिमा कलमको फूल नै भगवानको चरण हो भनेर भनिएको छ । थाहा छैन उहाको नामाकरण कसरी भयो तर वहाँको कमलको फुल जस्तो भाव, तथा वहाँको कार्य क्षेत्र विकलोक तथा असायहरुलाई सेवा गर्ने प्रेरणा आदि सबै सहयोग होईन । वहाँको कुण्डलीको चौथो चक्र अनाहत जागरण भएको छ । निच्छल आँखा हृदयमा कमलको फुल फुलेको मंग मग बाँसना आई रहेको छ । कतिले थाहा पाएर व्यक्त गर्दछन् । कसैले व्यक्त गर्दैनन् । त्यो महानता हो । कस्तुरीको नाभीमा बासनाको ठुलो भण्डार भएजस्तै मेरो आदनिय चरण दाईको जीवमा सदा बसन्त आई रहेछ । कहिल्यै नओईलाउने चैतन्य कमलको फुल फूली रहेको छ । हुन सक्छ, नेपाल आमाले नेपाली कमलको फुलको बगैँचाबाट एउठा राम्रो फुल लाई पृथ्वीको अर्को भूगोलमा अन्य थुप्रै बाभो कमलहरुलाई विक्षारोपन गर्नका लागि पठाएको हुनु पर्दछ । किनकि सुमार्ग

गामी मान्छेलाई यस्तै कठिन कार्यमा लगाउनु पर्दछ । हामी प्रम्हाण्डमा शान्तीको कामना गर्दछौ बसुधैव कुटुम्बकम् भन्दछ । विश्वका सबै जिव मानव चराचरी हाम्रै बन्धव हुन् भन्दछौ । विश्व भातृत्वको भावना राख्दछौ विश्वको सब भन्दा ठूलो ग्रन्थ मानव ग्रन्थ हो । विश्वको पहिलो ज्ञान हिमालय हो हिमालको काखमा हामी जन्मीयौ । पुर्खाले दिएको दया माया ममता, करुणा , सबैलाई बाड्न सकेयौ दाई चरणले आफूले भेटे जतिको ओठमा कमलको फुलको मुकान छर्न सक्नु हुनेछ भन्ने मेरो अटल विश्वास छ । तपाईंको हृदयमा सदा बसन्त आई रहेको छ । तपाईंको हृदयको कमल कहिल्यै ओलाउने छैन । यो मेरो सानो लेखनी दाई चरणलाई समपणयो अन्तिम अंशलाई म मेरो आदणिय दाई चरण सँग जोड्न चाहान्छ । मेरो बुभाईमा चरण भनेको योग्य पौरुषताको आसन हो हाम्रो पूविय सातियमा कलमको फूल नै भगवानको चरण हो भनेर भनिएको छ ।

परिरिष्ट

१. धर्मधात स्वयम् ज्योतिदिङ्ग स्वयम्को उत्पति कमलको फूलबाट

प्रतिक, पौरुखान बन्न सेवन गर्न राम्रो ।

२. नेपालको गणेशको प्रप्त पहिलो भूति नालाकोमा गणेशले कमलको विज खाएको छ ।

३ तान्त्रीक उपासनमा लक्ष्मी प्राप्त गर्न कमलको विउको माला सर्व श्रेष्ठ ।

४ कमल विज पुष्टताको प्रतिक, पौरुखान बन्न सेवन गर्न

राम्रो ।

५ कमलको सेतो फुललाई स्वयं श्री लक्ष्मीको स्तन मण्डलसँगै दाजीएको छ ।

६ मृत्युको देवटा महाँकालको आसनलास मात्र होईन कमलको फूल छैन नरदेवीमा

७ कमलको फूल सहश्रारसँग तलना र हाम्रो कुण्डलीनीको वर्णनमा ५० मातृका वर्ण २० ठाँउमा उल्लेख छ ।

द. विवाहित नारीले कमलका यन्त्र - जन्तर घाँटीमा लाउछन् सौभाग्यको प्रतिक मानेर

९ . क- मल = कर्म द्वारा हने सम्पूर्ण मल विकारलाई कमलको उपन्यास द्वारा समाप्त पारिन्छ ।

॥ ॐ परमतत्वणय अखण्डानन्दत्य गुरुभ्यो नमो नमः॥

नेपाली लोक सङ्गीतमा कचीमचा

सम्पन्न संगित संस्कृति बोकेका नेवारी लोक साँगितकका हजारौं हजार भीत सङ्गीत कालजयी छन् । लोक गायन यहाँको शास्त्रीयतामा आधारित छ । ताल र रागमा आवद्ध नेवारी लोक संगितको अत्यन्त सुमधुर पक्ष थाहा पाएर नै होला । उपत्यकामा बाहिरी संगीत आउन नदिने र सास्त्र बमोजिम नेवारहरुको नाच गान गराउनु भनि बडामहाराज पृथ्वी नारायण शाहले नुवाकोटको दरवारमा बसि आफ्ना पक्का अनुयायी भारदारहरुको विचमा दिव्यो पदेश को लेखन गराउनु भएको हुनसक्छ मित बाबु रणणित मतलको राज्य भक्तपुरमा

बस्दा उनले नेवारी संगितको व्यापकता तथा जन जनमा त्यस्को गहिरो रस बसेको थाहा पाए को पनि नेपालका जाति जन जातिको सङ्गीत छ । त्यसमा आधा भन्दा बढि नेवारी लोक सङ्गीत नै होलान् । हरेक बाजा अंकित म्ये सफुहरु आज पर्यन्त पनि प्रचलनमा आई रहेको छ ।

यी नै अनेकौं सङ्गीत मध्ये अत्यन्त कारुणीक लोक गीत कची मचा हो । कतै यसलाई सितलामाजु पनि भन्ने गरिएको छ । जे होस् काँचो बालकको आमा बायले भोग्नु परेको अमानविय राज आज्ञाको पालन गर्दा जनताले के कस्ता दुःख भोग्नु परेको चित्र अंकित यो गीत आज सम्म सबै जसो बाजा खलः हरुमा गाईन्छ ।

कची मचा गीतको कथा यस्तो छ । नेपालको दवारमा विफर (तःकै) ले गर्दा कुनै राजाको प्यारो मान्छेको मृत्यु हुन पुग्दछ । प्रेमले व्याकुल भएका राजाले मृत्युको पिडा शान्त पार्नका लागि त्यो दोषी विफर महामारी अन्त्य गराउन एउटा अमानविय निर्णय गर्न पुगे । अब उपत्यकामा कुनै पनि विफर नआएको बालक बस्न नपाउने भए । बालक एकलै कतै जान सक्ने कुरा भएन । ति अवोध बालक सहित तिनीहरुका बाबु आमा पनि उपत्यका बाट बाहिर जानु पर्ने भयो ।

राजाको आज्ञा नाय्खिं र भयाली बजाएर घोषणा गरियो । सिपाहिले घेरेर घर घर बाट काँचो बालक बादिका निकालियो । एउटा काखीमा खाजा च्यूरा हतार हतारमा च्यापीयो र तामाकोसी बाकी, एउटा हातले अलि ठूलो बच्चालाई घिसादै नाला भञ्ज्याड काटेर ठूलो ठूला हुलका हुल मान्छेहरु लखेटिए

विफर रोग दिने कछला भाई, खटिरामा पानी भरिदिने सितला भाई, घाउ सुकाई दिने बछला माईसँग ति बाउआमाहरुले प्रथना गरिरहे । हे सितला माई तिम्रो कारणले कैयनको उठीबास भयो । बच्चाहरु बचेमा धरती मातालाई एक जोर परेवा उडाउछु भनि भाकल पनि गरे । कसैले मन्दिरमा सुन चाँदीको दाफव स्वाँ (सेतो फूल) चढाउने कबोल गरे । तै पनि दैवको लिला अकै थियो । ईश्वर निष्ठुरी भै दिए । आफ्नै हातले बनाएका चिचिला कोपीलालाई निमोठी जीवनको डोरी चुडाई दिए ।

उता बालकहरु कैयन मरे । मरेका बालकका लासहरुलाई जलाउने अनुमति थिएना । खाल्टो खनेर गाड्न पनि पाईएन । बिचरा ति शोकाकुल बाबु आमाले मुटु गाँठो पारेर आफ्नो मुटुका टुक्र लाई तामाकोसीमा बगाउनु शिवाय अरु उपाय थिएना । त्यसैले ति लासहरुको टाउको पट्टी बाबुले , खुट्टा पट्टि आमाले समातेर त्यो तामाकोसीको तिब्र प्रवाहमा आफ्ना बालकको जल समाधी गराए । स्वामी राजा अधर्मी भएकोले आफ्नो घर छाडेर तामाकोसी काट्नु पन्यो । हे सितलामाई हामी जनताहरुको सारै नराम्रो हालत भयो भन्दै नेपालका छत्रपति श्री रणबहादुर शाह, नेपालका प्रजाले अति दुःख पाए भन्दै १० चरणको त्यो गीत समाप्त हुन्छ ।

यो वियोगान्त राग आशावली हो । अनि ताल प्रतालमा यो गीत गाईन्छ । नेपाली जनजीवनमा जित्नेहरुको ईतिहास प्रसस्ती सहित लेखिन्छ, पढाईन्छ । तर हार्नेहरुको पनि ईतिहास हुन्छ । दर्दनाक घटनाहरुको ओभोल परेको पाटो नेपाली लोक संगितमा विद्यमान छ । होला केहि तिथी मिति

तल माथी होला । त्यसैले हामीले निमिकताका साथ भनुपछ
जित्नेको कथा भन्दा हार्नेको घाउ चोटहरुका खटहरु नेपाल
आमाले लोक संगितको रुपमा जिवित राखिदिएकी छन् । अस्तु

२०६०-७-५, सत्यम्

कालीमाटी

॥राग ॥ आशावलि ॥ताल॥ प्रताब

कचिमचा

सितला माजु सो हुने परजाया गथिन हवाल ॥धु॥

न्यना मद्दु खना मद्दु कचिमचा तये मद्दु

महाराजया हुकुम जुल ॥१ ॥ सितला

नायाखिन वाजन थायेका सिपाहिन घेरे याका

कचिमचा पितिनाव छवत ॥२ ॥ सितला

नसा बजि ब्यकुं च्यासे कचिमचा लुकुंछिसे

वनेमाल तामाखुसि पारी ॥३ ॥सितला

छम्ह मचा लुकुं छिसे छम्ह मचा ब्यकुं च्यासे

छम्ह मचा लुतु लुया यन ॥४ ॥ सितला

कइ बीम्ह कछला माजु लख जायकीम्ह सितला माजु

गनकीम्ह बछला माजुयाके फवने ॥५ ॥ सितला

थ्व हे मच म्वाका ब्युसा ज्वलि ज्वल बखुं ब्वयेके

लुँ वहया दाफ्व स्वान छाये ॥६॥ सितला

सीम्ह मचा उये मदु मचा गालय् थुने मदु

मम बुबा नुगल दायां ख्वल ॥७॥ सितला

बाम्ह मचा मामा ज्वंसे बाम्ह मचा बुबां ज्वंसे

तामा खुसी कुत काव छ्वत ॥८॥ सितला

स्वामि जुजुया धर्म मदया कचिमचा वाके छ्वत

वने माल तामाखुसी पारी ॥९॥ सितला

नेपालया छमपति श्री रण बहादुर शाह

प्रजा नं अति दुःख सिल ॥ १० ॥

कचिमचा (काँचो बालक)

सितला आमा प्रजाहरुको नराम्रो हालत (दुःख) भयो ।

सुनेको पनि छैन देखेको पनि छैन काँचो बच्चा राख्न हुदैन

महाराजको हुकुम भयो ॥१॥ सितला

नाय्खि बाजा बजाएर सिपाहीले घेरेर

काँचो बालक निकालेर पठायो ॥२॥

खाजा च्यूरा काखी च्यापेर काँचो बालक पिठ्यूँमा बोकेर

जानु पय्यो तामाकोसी पारी ॥३॥

एउटा बालक ठियूँ बोकेर, अर्को बालक काखी च्यापेर

अर्को बच्चा घिसारेर लग्यो ॥४॥

विफर दिने छलमाई, खतिरामा पानी भर्ने सितलामाई

सुकाउने बछलामाई संग माग्ने ॥५॥

यही बच्चा जिउंदो रहेमा एक जोडी परेवा उडाउंला

सुन, चाँदीको (दाफ्व स्वाँ) सेतो फुल चदाउंछु ॥६॥

मरेको बालक जलाउने पाईएन, खाल्टो खनेर गाड्न दिईएन

आमा र बाबु छाटी पिटेर रोए ॥७॥

आधा बच्चा आमाले बोके आधा बच्चा बाबुले बाके

तामाकोसीमा बगाई दिनु प्यो ॥८॥

स्वामी राजाको धर्म नभएकोले काँचो बालक फाल्न पठाए

जानु प्यो तामाकोसी पारी ॥९॥

नेपालको छत्रपति श्री रण बहादुर शाह

प्रजाले अति दुःख पाए ॥१०॥

॥ शान्तिका लागि संगीत ॥

विसौं सुमधुर लोक साङ्गीतिक यात्रा ,

लोक र शास्त्रीय संज्ञित संयोजन,

नेपाली लोक बाजा संग्रहालय,

॥ ॐ परमतत्याय अखण्डानन्दाय गुरुभ्यो नमो नम् ॥

कान्ता दबदबं ।

कान्ता दबदब एक प्रकारको डमरु जस्तै बाजा हो । यो एक जोर दबदब एकै साथ एउटै स्वरमा बजाउनु पर्दछ । कान्ता वा कान्ताङको बोल निस्कने भएकोले यो बाजाको नाम कान्ता दबदब रहेको पुरानो कान्ता दबदब बादकहरुले बताउँछन् । नेवारी जातीको यो लोक बाजा कहिले देखि यहाँ प्रचलन रह्यो भनेर भन्नु भएकी छ । तर उपत्यकामा प्राप्त पुराना लिच्छवीकालीन अभिलेखहरुमा यसको चित्र उल्लेख छ । विशेषत शैव मन्दिरहरुको शिलालेखहरुमा यी बाजा सर्व प्रथम लेखको माथिल्लो भागमा कतै त्रिसुलसँग वा कतै त्रिसुल बाहेक अर्को टुप्पामा लेख्ने गरिन्छ । उपत्यकामा मल्लकालीन तोल विभाजन अनुसार हरेक तोलका बाजा खलं हरुमा यो बाजा अनिवार्य रुपमा सिक्ने सिकाउने गरिन्छ । तर केहि समय यता यो प्रचलन क्रमशः कम हुदै गईरहेको छ । नयाँ पुस्ताका युवाको मन यो बाजा तर्फ त्यति जान्न सकेको छैन ।

कान्ता दबदब बनाउँनका लागी काष्ठ कलामा शिप भएका चुँदारहरुले बनाउँछन् । स्वयर जातीको काठ वा दारको काठबाट यो बाजा बनाउँने गन्थियो । यी जातका काठहरु नचर्कने, नफुट्ने तथा तातो चिसेमा स्वर एक समान आउने किरा नलाग्ने भएकोले यस्ता काठ प्रयोग गर्ने गरिएको होला । ५ अम्मल अर्ध व्यास तथा विचमा २ अम्मल अर्ध व्यास पारेर दुवै तर्फ बाट बराबरी मात्रामा खाल बनाउनु पर्दछ । त्यहि

समान मात्राको तथा खाल बराबर भएको हुनु पर्दछ । ६ अम्मल देखि ८ अम्मल लामो कान्ता दबदब बनाउनु पर्दछ । ठूलो भयो भने स्वर मिठो नहुनाले सानु ठिक्कको बनाईन्छ । दुवै काठ तयार भएपछि पातलो छालाले मोड्नु पर्दछ र धागोको १२ वटा तनाले कस्नु पर्दछ । १२ वटा तना शिवको द्वादस ज्योतिलीङ्गीको मान्यतामा तयार गरेर पनि कतै कतै बुढा पाका गुरुहरुले भन्दछन् । त्यासपछि कसिलो धागोको २ वटा चुली बनाई कान्ता दबदबको कम्मरमा बाँधिन्छ । त्यसपछि आफुलाई रंगको कपडाले विचको भाग मोडिन्छ । त्यो कपडाको विचमा बुढि औला घुसानका लागी एउटा प्वाल पनि पारिएको हुन्छ ।

तयार भएको कान्ता दबदबलाई केहि हप्ता छाँयामा सुकाईन्छ । छायाँमा सुकाउनाको कारण छाला टम्म मिलोस् , चाउरी नपरोस् र बजाउदा स्वर फरक नपरोस् भन्ने हो । कान्ता दबदबलाई बजाउनका लागि भगवान नृत्यनाचको पुजा गरेर गुरु स्थापना गरि गुरुबाट विधिवत शिष्यत्व ग्रहण गरि सिक्नु पर्दछ । किनकि हाम्रा लोक बाजाहरु विना गुरु र विना सदि ताल, बोल, मात्रामा बजाउँदा बाजामा निपुर्ण हुन सकिन्न । काठमाडौं उत्त्यकामा प्रायजसो टोलका बाजा खलमा कान्ता दबदब पुजा आरती हुदा शुरु गर्दा र अन्त्य गर्दा बजाईन्छ । विभिन्न पुजा, पर्व, देवाली, गुठी आदिका धार्मिक सास्कृतिक पर्वमा यो बाजा बजाएको हामी देख्दछौं ।

यसको बोल विभिन्न छन् । धन्तं तन नक धन्तं आदि अनेक छन् । नेवारी अन्य जस्तै यो बाजा ७ वटा तालमा बजाउन मिल्छ । प्रताल , यो खजती, कान्ता, लन्ता, चल्ती,

ग्रह, अस्तार तालमा बजाउने गरिन्छ । यसका बोललाई सिकाउन गुरुहरुले व्येग्यात्मक बोलहरु पनि सिकाउँछन् तल ति बोल र त्यस्को नेपालीमा समेत लेखिएको छ ।

१. धाले कचा निकचा, पासी कचा निकचा ।

(दारिमको हाँगा दुईटा) (नास्पातीको हाँगा दुईटा)

२. दौ त्याना मुस्या न्याना, स्वइतं कनेमते ।

पैसा सापटी लिएर भटमास किनेको कसैलाई नभने । आदि

दाफा भजन , फल्चा भजनका भजन संग्रहका भ्ये सफूः माभरका धार्मिक गीत तथा राजमति थ्वछु गल्ली, सितलामाजु, सिलु , ब्राह्मासेका साथै नेपाली भाषाको लोक गीतहरुमा पनि कान्ता दबदब बजाउने गर्दा अरु यो बाजाको व्यापक्ता बढ्छ । हालको समयमा उपत्यकामा सहिताल बोल र मात्रामा बजाउन सिकाउने गुरुहरुको उपस्थिति ज्यादै कम छ । प्रचार प्रसारको अभाव र समयअनुकूल गीतहरुमा यो बाजा बज्न नसकिएको हुनाले लोपोन्मुख अवस्थामा कान्ता दबदब रहेको छ । जिवनको उत्तरार्धमा पुगेका केहि गुरुहरुमा मात्र यो बाजा बजाउने सिप भएकोले भोली के हुने हो हामीले भन्न मुस्कील छ । त्यसैले नेवार युवा पिढीहरुले आफ्नो जातीको गौरव कान्ता दब दबलाई समय रहदै सिक्नु अनिवार्य छ ।

साईला दाई - कान्ता दबदब

वर्ष - ७६

१२ वर्षे ईनार लाम्कु ननी

फोन :- ४- २५७१९२

कुन कुन तालमा बज्छ

१. प्रताल - कइलाभाजु तिं तिं छु ।

२. चो - चल्ती (राजमती)

३. खजती -

४. (ग्रह)

५. (अस्तरी)

६. भटा - सिलु

७. लन्टा - कछयाल

चल्ती - कर्म रुखा चो (एक ताल)

कान्ता दबदब महादेवको मात्र नभै तिनै शहरको प्रायश हातमा
कान्ता दबदब लिएरको हुन्छ । यो एक जोर हुन्छ ।

१. धोल कचा निकचा, पासी कचा निकचा दरिम हाँगा दुई,
नास्पटि हाँगा दुईटा

२. दौ त्याना मुस्या न्याना स्वईत कनेमते ! पैसा सापटी लिएर
भटमास किनेको कुरा कसैलाई नभन ।

३. छिमाँ मरुसाँ जि पाता पुटु तिम्रो आमा नभए पनि मैले
पातापुतु गर्छु ।

मदैछन् भाकाहरु
राम प्रसाद कंडेल
अध्यक्ष, नेपाली लोक बाजा
संग्रहालय

बुढा मरे भाका सरे, भन्ने नेपालको पुरानो उखान छ । कपाल फुलेर र ढाड कुप्रीएर मात्र बुढा हुदैन । बुढो अवथा नेपाली लोक जीवनमा जेठो बुढो भन्ने एउटा बत्यन्तै सम्मानीत तथा गरिमामय उपाधि दिईन्छ, कसै कसै लाई त्यो पदवीको हकदार बन्न जीवनभर इमान्दारता तथा निस्वार्थ सेवा भाव चाहिन्छ , चौतारोमा उभीएका बर पिपल र शमीको भ्याम्म परेर रुख जस्तै जहाँ हजारौं हजारले उसको काखमा बास पाएका र आस पाएका हुन्छन् ।

हिमवत् खण्ड त्यस्तो पृथ्वीको सुन्दर टुक्रा हो जहाँ उच्च हिमशैल देखि समुन्द्र सतह भन्दा थोरै माथी सम्म हाम्रो भू-भाग छ । तसर्थ यहाँ सयौं जात जाति र सभ्यताहरुले फुल्ने फल्ने र गल्ने मौका पाएका छन् । यी नै मध्य मानव जीवनको सृष्टी देखि गुनगुननाउँदै आएका भाकाहरु पनि एक छन् । नेपालमा हालसम्मको हाम्रो अध्ययन जातिगत तथा क्षेत्रगत र भाषागत गर्दा लगभग १५ हजार जति भाकाहरुले हाम्रो मातृभूमीलाई तरङ्गीत पारी रहेको छ । हामीले गीतको गुनगुननाई वा अलावबाट यो मान्छेले यो भेगको भाका हाल्दै छ भन्ने अनुमान गर्दछौं । एकै भेगमा गाइने भाकाहरु पनि जात जाती तथा वर्ष अनुसार फरक फरक हुने गर्दछ, तसर्थ नेपालका हरेक गाउँ घर , खोला खोतमा, बन, उपत्यका,

पहाड, तराई बस्ती र छेक भेकमा प्रंसस्तै लोक सर्जक र लोक भाकाहरु छन् ।

हामी आफ्नो खुसीका क्षण, मिलनको बेलालाई सांस्कृतिक पर्व उत्सव तथा मेलाको रुपमा मनाउँदै आएका छौं अनि त्यो बेलामा मिठा मिठा भाकाहरुमा आफ्ना मनका भावहरुलाई कतै नदि सुसाए जस्तै त कतै सिमल फूले जस्तै गुनगुनाउँछौ । आफ्ना हर्क तथा आकर्षक अभिव्यक्ती चरा, फूल वा त्यस्तै अनेकौं सजिव निजीवलाई सुनाए जसरी सुनाउन चाहेको मान्छेलाई सुनाउँछौ ।

केटाले आफूलाई मन पर्ने मायालुलाई यस्तो भाकाले बोलाउछ, “यो बनमा रैनछ चरी चरी भए कराउँथ्यो क्यै गरी” अनि केटी पनि के कम उनले गीतैले माटाको जवाफ ढुङ्गाले दिन्छन् ।

“छनत छ बनमा चरी, कराउँदैन आफ्नो मन नपरी”

यसरी आफ्नो मनका भाकाहरुलाई गोठालो जाँदा होस् वा पानी पँधेरो गर्दाहोस् हर्दम् गुन्गुनाई रहन्छन् त्यसैले त हाम्रो जीवन पिडा, कष्ट तथा अभाव भौतिक सुविधामा भएपनि मन भने सदा स्वच्छ आकासमा स्वतन्त्र उडेको चरा भै मुक्त छ, पवित्र छ ।

भेट्न मनलागे भन्भन्

“भेट हुने रै छ बेसी मकै छरे त आउँदै जादै गरे त”

छुट्ने बेलामा त्यस्तै मिठो भाका हाल्छन्

“हिमालमा भुल्केघाम लाई सक्यो, विदा हुने समय आई

सक्यो”

आँखाको सुन्दाताको वर्णन गर्नु पर्दा भन्छन्

ऐसेलु काफलको, पोको पारी दिएको रुमालको दुई आँखाको
गाजलको लाग्छ भ्रभ्रल्को ।

आजभोली त भाकामा पनि अस्लील शब्द बोल्छन् । गालाको
वर्णन गर्दा म्वाई खाने कुरा आउँछ तर हाम्रो पौराणीक
भाकामा अझ नारी सौन्दर्यको स्तुती यस प्रकार गरिएको छ ।

”परेवाको आँखा जस्तो सोठी रानीको नजर ,
रानीर ज्यूको रुपैमा हेरी मन हमारी सन्तोष”

खुसीलाई व्यक्त गर्ने अनेक गीतहरु छन् । त्यस्तै वियोगलाई
पनि हाम्रा भाकामा प्रसस्तै धनी छौं ।

“फूल चुडेको, छमैना भैसक्यो यो मन उडेको”

“लाउलाउ माया गुनीले मलाउ वैगुनीले घरमै जेठी हुनीले”

“यो मनमा पिर पय्यो भन्देखी भन्ने छैन उर्लेको गण्डकी”

“...हजारी फूलले बाटो छेकेको, यो बाला बैसमा मर्न लेखेको”
आदि छन् ।

आज भोली हामी हाम्रो आफ्नो मौलिक भाकालाई विस्तारै
विसर्दै गएका छौं । माथीका भाकाहरु विस्तारै ओभेल पर्दैछन् ।
अधिकोश भाकाहरु सत्तरी असी नागेका हजुर बा हजुर आमाको
स्मृतिमा छ तर यदि बेलैमा हामीले ति भाकालाई रेकर्ड गरी
स्वर लिपी बनाई संरक्षण गरेनौं भने ति अमूल्य भाकाहरु
विस्तारै विस्तारै लोप हुन्छन् । घर डडे पछि पोखरी बनाउनु

भन्दा राज्य, समुदाय तथा सम्बन्धीत

निकायले यस्ता अमूल्य सम्पदा (भाका) हरुलाई बेलैमा रेकर्ड गर्ने विवरण तयार गरेमा नेपालको सांगितीक इतिहास फेरी ब्यैभने छ ।

लोकबाजा पालुवा

राम प्रसाद कंडेल

अध्यक्ष

नेपाली लोकबाजा संग्रहालय

बसन्त ऋतुको आगमनसंगै गाउँघर तिर बेग्लै रौनक छाउन शुरु हुन्छ । जाडोको कठ्याँगीएको जीवनलाई बसन्तले पगाली दिन्छ , ठिहिरो र कुहिरोलाई श्री पंचमी पछि हामी विस्तारै देख्न छाड्छौ । गाँउ बेसीमा आरुका रेशमी गुलावी फूल, मासपातीका र आरुबखडाका सेता फूलका भुप्पाले बसन्त आगमनको शुभ समाचारको संकेत गर्दछ । मौरीका बथानहरु फुलमा ओईरीन थाल्छन् बनमा पुरानो पातको पहेलिएर भर्ने क्रम रोकिन्छ अनि पो नव पालुवा पलाउन थाल्छ । त्यहि पालुवाको मुन्टा सिप्लीकानको तितो तितो अचार , काप्रोको पिरीको अमिलोले मान्छेलाई गाँउमा भुलाउँछ अनि गाई वस्तुलाई माघे भरी पछि पलाएका मसिना घाँसका टुसा प्रति आकर्षित गर्दछ । साना तिना बुट्यानमा पालुवा खान पाउँदा सुख्खा खानाको एकोहोरो चपाई र उग्राई विर्सन्छन् बस्तु भाउले । हाम्रो देशका असंख्य गाउँ र घर धुरी भन्दा दशौं गुना बढि गाई वस्तु र हरेक घरका एक एक जना गोठाला नै देशको अर्थतन्त्र समाजतन्त्रको परिचय हो । खाए मकै नखए

भोकै भने भै त्यो मकै फलाउन चाहिने पोषिलो मल गाई गोरु र मान्छे विचको सुमधुर सम्बन्ध छ हाम्रा गाउँ घरतिर

गाई, गोरुलाई मान्छेले कहिले देखि पाल्न शुरु गर्‍यो भनेर भन्न कुनै तिथी मिति हामीसँग छैन तैपनि कृषि युग र गाई गोरुको मान्छेसँगका नाता सँगसँगै शुरु भयो होला भनि हामी अनुमान गर्दछौं । वैदिक कालमा ऋषिमुनीहरुको आश्रममा ठूला ठूला गौशालाहरु हुने कुरा हामी वेद र पुराणमा पाउछौं । त्यहि गाई वस्तु र लोक जीवनमा प्रयुक्त लोकबाजा “पालुवा” को मितेरी गोठालाहरुको एक प्रचिन आविष्कार हो । पालुवा सर्व प्रथम गोठालोहरुले नै बजाएका थिए होलान् । चैत वैशाखमा रुखले रंग फेर्छ, पुराना हाँगाहरुमा मुना टुसाउँछ, विस्तारै मुना पालुवा बन्छ, त्यहि पालुवाका पातहरुलाई चुंडेर मुखमा राखेर अनेकौं संकेतका स्वरहरु तथा संगित निकालेर बजाइन्छ । पालुवा बजाउन पारंगत गोठालोहरु गाउँघर तिर जति पनि हुन्थे तर आजकल त्यो चलन खुम्चींदै गएको छ । लोक संगित गाउँ घरबाट अज्ञात गन्तव्य तर्फ सदैँछन् र रेडियो आदि आधुनिक धुनमा हाम्रा लोक गायक तथा लोकसंगीत स्रष्टा होचा देखिन थालेका छन् हाम्रा गाउँघरको पुरानो मुल्य मान्यता तथा लोक कथा,लोक गीत, लोक संगीत ,लोक नाचहरु हुन सम्म पछि परेका छन् । लोक भावनाका सरल अभिव्यक्तिलाई वर्तमानका मान्छेहरुले बुझ्न छाडेका छन् । गाई गोरुको मानव जीवन सँगको घनिष्ट सम्बन्ध, युरिया, मल तथा ट्रयाक्टरहरुले अस्तीत्वको किराना सम्म लखेटेका छन् । गाईको गहुँत तथा गोवरले घर परिशर सफा राख्न लिप्न, पोत्ने, शुद्ध गर्ने कार्यलाई फिनेल , डि. टी. टी. तथा अनेकन नामधारी

विषालु रसायनहरुले अतिक्रमण गर्दा हाम्रा लोक जीवनको महत्वपूर्ण अंश धेरै पछि परेको छ ।

पालुवा के हो ?

चितलो पात हुने नरम जातका रुखका हरिया पातलाई एकभाग दोव्याएर दुवै ओठमा ठिक्क छुवाई बजाईने लोक बाजा हो । नेपालका पश्चिमका मध्य पहाड देखि पूर्वि भेगका गाई गोरु पालीने क्षेत्रमा यो बाजा बजाईन्छ । तर पनि कोशी, गण्डकी, भेरी आदि नदिका उपत्यका वेसीहरुको बनमा यो बाजाधेरै बजाइन्छ । गाई गोठालाले एक आपसमा जंगलमा आफु रहेको स्थिति स्वर जस्तै निकाल्न सकिने यो बाजा गोठालाहरुको दुःख सुखको अभिव्यक्ति तथा बैसमा माया पिरती गराउने संगितको साधन पनि हो ।

पालुवा बाजासँग सम्बन्धित दोहा गीत

केटा- रानी र बन्को हो सेरो र फेरो, कहाँ छ्यौ चरीकालीका ।

गोठालो ज्यानको मनको दुःख सुन्ने छौ कि कोही बालका ॥

पानीको तिर्खा, माली गाईको मोही दिन्छ्यौ कि त कालका ।

बनका धौता मन मिलेको यौटा मिलाई देउ हैकालिका ॥

केटी- लाम पाते खाँदा हो बाडुल्की लाग्ला खाउ कान्छा मलुवा

रात र दिनमा तिम्रै भल्को लाग्छ बजाउ कान्छा पालुवा ॥

गाईको गोठ मिलाएर ओठ रन्काई देउन पालुवा ।

पिपल होईन बर आउ वर वर पानी खोज्ने रतुवा ॥

कुन कुन पात बजाईन्छ ।

सतहमा नकाटीएको तथा चोप नआउने पातलो चिल्लो पात हुने सबै जसो ठूला रुखको पात बजाउन मिल्छ । तैपनि गोठालाहरुले जमुनो, क्यामुनो, चिप्ले काईयो, आँप साल, आदिको पातलाई पालुवा बजाउन प्रयोग गर्दछन् । बजाउने पात छान्दा हल्का दोवार्दा भाँचीने कलिलो र दोवार्दा नदोब्रीने पनि ठिक हुन्छ । चोप आउने जातको रुखको पालुवा कम प्रयोग हुन्छ किनकि केही रुखका चोपले ओठमा घाउ पार्न पनि सक्छ । पात एकदमै चिप्लो जातको हुनु पर्दछ । खस्रो पातमा पालुवा बज्दैन । कतिपय पातमा भुस हुन्छ तथा किरा लागेको पनि प्रयोग गर्दा मुखमा तथा जीभोमा चिलाउने हुन सक्छ । धार्मिक पुजामा प्रयोग हुने पिपलको पातलाई पालुवा बाजामा बजाउनु राम्रो मानिदैन । अरु जुनसुकै पात बजाएता पनि सिस्नोको पातलाई कहिल्यै पनि बजाउनु हुदैन । हिमाल, मरुभूमी बाहेक रुख विरुवा हुने जुनसुकै ठाँउमा पनि यो बाजा विना पैसा पाईन्छ । बजाउनको लागि सामान्य संगितका नियम तथा आफुलाई मन पर्ने दुःख सुखको भाव भल्कीने गीतको भाका जानेमा मात्र हुन्छ । पालुवा गाई र गाई गोठालाहरुको मित हो, जीवनको संगीत हो जसलाई पालुवाबाट व्यक्त गर्दछन् र उ कस्तो मानसीक अवस्थामा छ उसको संगित बाट सुन्न सकिन्छ ।

हाम्रा लोक बाजा ज्यादै सजिलो छन् । सामान्य सिपबाट

पनि बजाउन सकिन्छ । गाई वस्तुलाई समेत मनपर्ने संगित बजाउन सकिन्छ । चरा, जीव जन्तु आदिको स्वरले त भन्नु रमाईलो पार्न सकिन्छ । हाम्रा ठेट लोक गीतहरुमा यस्तै सरल लोकबाजा प्रयोग गरेमा गीतको मर्म र स्वभावमा कृतिमता कतै देखिदैन । महंगा बाजाहरु किन्न नसक्ने हाम्रो आर्थिक अवस्था सुहाँदो यो बाजा छ । हाम्रो सामान्य अध्ययनको भरमा यो सानो विवरण तयार गरेको छु । गाँउ ठाँउ अनुसार यस्का प्रकृतिमा फरक फरक पन भल्कन्छ होला तर हाम्रो सिमित अध्ययनले त्यो समग्रता लिन सक्दैन । बाजा सिक्न उत्सुक साथीहरुको थप सहयोग र प्रयासको लागि विनम्र अनुरोध गर्दछु । र म आफैँ पालुवा बाजा बजाउन जान्ने भएकोले धेरै त्रुटी होलान ति लाई औँल्याई दिन लोकबाजाको उत्थानमा यहाँहरुको सहयोगको अपेक्षा गरेको छु ।

धा : बाजा

राम प्रसाद कंडेल

नेपाल संपदा संघको आयोजना मिति २०५८-८-९ गते शनिबारका दिन नेपालको संगित विकासमा धा. बाजा , ललितपुरको सन्दर्भ, भक्तपुरमा गुंला बाजा एक चर्चा, गुंला गुंला धर्म र गुंला बाजा काडमाडौँको सन्दर्भमा कार्य पत्र प्रस्तुत गरियो । सो गोष्ठीमा कार्यपत्र प्रस्तुत गर्नु हुने आदरणीय संस्कृतिविद विद्वानहरु श्री धर्म रत्न शाक्य त्रिसुली, श्री इन्द्र राज शाक्य र श्री लाभ रत्न तुलाधर हुनु हुन्थ्यो । प्रस्तुत तिनै वटा कार्यपत्र उपर टिप्पणीकर्ता प्राज्ञ श्री राम

शरण दर्नाल , गुरु श्री मोतीलाल सिल्पकार तथा नेपाल सम्पदा संघका महासचिव श्री ईश्वरमान प्रधान हुनुहुन्थो । साथै उक्त कार्यपत्र माथी विभिन्न महानुभाव तथा पत्रकार भित्रले प्रश्नोत्तर गर्नु भयो कार्यक्रमका मुख्य अतिथि बरिष्ट संस्कृतिविद् प्राज्ञ श्री सत्यमोहन जोशी ज्यूबाट नेपालमा बाद्य संगीत महत्वपूर्ण मन्तव्य व्यक्त गर्नु भयो ।

आफ्नो जीवनको अमूल्य समयहरु नेपाली लोक बाजा तथा लोक संगीत संस्कृतिमा लगानी गर्नु भएका बरिष्ट बाद्यगुरुहरु नेपाल राष्ट्रमात्र नभएर विश्व विश्व संगित संस्कृतिको ज्युँदो इतिहास हुनु हुन्छ । नेपालमा प्रचलित लगभग २५० प्रकारका लोक बाजा र लोक संगित अभै ज्युँदो रहनु नेपाल राष्ट्रको गौरवको कुरा हो । गुरु शिष्य पम्परामा संचालीत यस्ता बाजा नेपालीहरुको विभिन्न चाड पर्व पूर्व सिक्न सिकाईने गरिन्छ । नेपाली जाती तथा जनजातीहरुमा सबै भन्दा बढि प्रकारका लोक बाजाहरुको काठमाडौं उपत्यका तथा उपत्यका आसपासका नेवार बस्तीहरुको नेवारी समुदायमा प्रचलित छ । भगवान नाट्येश्वर, नृत्यनाथ, नासद्योः आदि नामले आफ्ना बाद्य भगवानको आराधना गरिन्छ । नेपाल मण्डलमा प्रचलित लोक बाजाहरुमा धाः बाजा बहुप्रचलित तथा पवित्र मानिन्छ । कतिपय महत्वपूर्ण पुजा अर्चना तथा पर्वहरुमा धाः बाजाबाट संगीत उठान तथा अन्त गरिन्छ साथै विभिन्न राग वा तालको विच विचमा दुई ताल विच धाः बाजा बजाएर समन्वय समेत गरिन्छ ।

धाः

धां. बाजाको प्रचलित नाम पटह हो । पटह दुई मुखे बाजा पौराणीक कालमा समेत प्रचलित थियो । पटह संस्कृत शब्द हो । धां. बाजा सोभो खयर जातको काठबाट बनाउने प्रचलन थियो । खयर काठ बाट बनेको बाद्य यन्त्र हरुमा किरा नलग्ने र स्वर प्रष्ट हुन्थ्यो । तर यउयुक्त काठको बभावमा आफ्नो वरपर पाइने विभिन्न नरम काठको भित्रको भागलाई खोको पारेर बनाईन्छ । सामान्य तथा ९ अंगुल चौडाई र २७ अंगुल लम्बाईको धां. बाजा राम्रो मानिन्छ । काठको खोको बनाउँदा दाहिने तर्फको भाग अली सानो बनाइन्छ । यो गर्नाको कारण स्वरमा फरक पार्नको लागी हो । सो खोको बनाइएको काठको भागलाई दुई तर्फ छालाले मोडेर कसिन्छ । दुवै तर्फको छाला कस्न छालाको तना प्रयोग गरिन्छ । आवश्यकता अनुसार कसिलो खुकुलो बनाउन यी तनाहरु सजिलो हुन्छ । कारण बाँया हातले धां. बाजा बजाउन एक प्रकारको गजो प्रयोग गरिन्छ । सो गजोलाई स्थानीय भाषामा धां. कथि भनिन्छ । पातलो भागबाट बाक्लो भाग भन्दा मसिनो स्वर निस्कन्छ । लगभग यो बाजाको तौल २ - ३ किलो हुन्छ ।

नेपालमा बाजा संस्कृति जयदेव तथा अंशुवर्माको राज्यकालमा लेखिएको लेले को शिला लेखमा बादित्र गोष्ठीका भन्ने वर्णन भएको छ । त्यसकारण काठमाडौं उपत्यकामा मात्र नभई नेपाल भरनै अनेकौ बाजाहरुको प्रचलन थियो । लुम्बीनी उत्खनन् गर्दा त्यहा पाँच मुख भएको बाजा पंचमुखबाद्य देखियो । गोपाल वंश , किराँतवंश, तथा लिच्छवीवंशमा समेत अनेक बाजा तथा बाजा बनाउने, बजाउने, गाउने प्रचलन भएर नै त्यो शिलालेखमा बाद्य गोष्ठी, आज भोलीको बाजा

गुठीको प्रचलन रहेको थियो । जे होस् कुनै प्रमाण पौराणीक होस् वा नरहोस् नेपालमा धां बाजाको ज्यादै ख्याती रहेको छ । ललित विस्तर सुत्र होस् वा चीनीयाँ यात्रीको यात्रा वर्णन होस् हाम्रा मौलिक लोक बाजा धां विना हरेक मंगल उत्सवहरु पूर्ण मानिने छैन । हालको यो नेपाली संस्कृतिको माथी विदेशी संगितको आक्रमणमा समेत धां बाजा लगायतका बाजाहरु आत्म गौरवका साथ खडा रहेको छ ।

धां

काठमाडौं उपत्यकामा सांस्कृतिक परम्परामा धां बाजा खल : गुठी आदि संस्थाहरु धेरै छन् । हरेक टोलमा यो बाजाका गुरुहरु वर्तमान कालमा समेत विद्यमान हुनुहुन्छ । नेपाल सम्वतको नवाँ महिना गुंलाथ्व र गुंलागरमा देवस्थल प्रदक्षिणा गर्दा यो बाजा अनिवार्यत बजाइन्छ । ऋतु अनुसारका धार्मिक पुजा अर्यनामा यो बाजा बजाइन्छ । काठमाडौंमा ६ वटा ऋतु तथा १२ महिनामा १२ प्रकारका गीतहरु गाइन्छ । शिलु मालश्री आदि गाइन्छ । केवल धामिक कार्यमा मात्र नभएर यहाँको लोक गीत राजमती, सीलु आदिमा समेत धां बाजाको त्यतिकै महत्व पर्दछ ।

मानिसको जन्मको बेला देखि मृत्यु पर्यन्त यी बाजाहरुको सम्बन्ध छ । वैदिक काल देखिनै प्रचलन भएको षोडष संस्कार जस्तै गर्भधान, पुंसवन, सिमन्तोन्नयन, जातकर्म, नामाकरण, निष्कृमण, अन्नप्राशन, चुडाकर्म, कर्णभेद, विद्यारम्भ, दपनयन, समावर्तन, पाणीग्रहण, वानप्रस्थ , सन्यास, हन्टेयटी आदि मात्र नभएर अन्य बच्चा छमहिनाको हुनु अघि देव ध्वनी भनेर भह्वाली बजाएर सुनाईन्छ । त्यस्तै ३ नै प्रकारका जंकु

रथारोहणहरुमा यो बाजा नभै हुदैन । मानिसको हरेक दुःख सुखमा यो बाजा भिजेको छ । हरेक ईष्ट देवटाको मन्दिर अगाडि टक्क रोकिएर सम्बन्धीत देव देवीको संगीतबाट अर्चना गर्ने हाम्रो मौलिक पम्परा रहेको छ ।

धा. बाजा बजाउनको लागी अथवा कुनै पनि पुजा अर्चना तथा मंगल समारोहमा बाजालाई निमन्त्रणा गर्ने हाम्रो अर्को सारै राम्रो प्रचलन छ । बाजाबाट निस्कने ध्वानी तथा नाद मानी किसलीमा चामल राखेर त्यस माथी सिंगो सुपारी र दक्षिणा राखेर नृत्य नाथ (नास द्यो) लाई निमन्त्रणा गरिन्छ ।

कसरी बजाईन्छ धा. बाजा

गुरु ब्रम्हा, विष्णु तथा महेश्वर भन्दा पनि ठूला हुन्छन् । गुरु साक्षात परब्रम्हको स्वरुप हुनुहुन्छ । बाउ आमाले गर्ने प्रम कतिपय अवस्थामा स्वार्थको घेरा भित्र रहेको हुन्छ । व्यक्त होस् वा अव्यक्त रुपमा हामीले जहाँ तहाँ यसको स्वरुप प्रकट भएको देख्छौ । तर गुरु केवल सेवा भावको मूर्ति हो । गुरु देवटा हुन् किनकि हामीले देवी देवटा त देखेका छैनौ तर देवटाको परि उच्चतम् स्वरुप श्री गुरुदेवलाई हामीले हरपल देखि रहेका हुन्छौ । मुख्यत गुरुहरुको शक्ती र सामर्थ्य तथा उदार पना विना हाम्रो लोक संगीत ज्यूदो हुनै सक्दैन । आज हामी गर्व गर्दछौ कि हाम्रा सामु साक्षात नाट्येश्वर स्वरुपका यति धेरै परमपुज्य गुरुदेवहरु विराजमान हुनुहुन्छ । वहाँहरुको साहचर्य अमृतमय यो क्षण हामी वहाँहरुको दुःख कष्ट पिडा बाधा अवरोधलाई ध्यान नदिई नेपाली संगीतलाई गर्नु अमूल्य

योगदानको अन्तरमन, अन्तर हृदयबाट कदर गर्नु पर्दछ । हाम्रा समाजलाई अगाडि डोहोर्न्याउन हात समातेर सहारा दिने महान आत्माको जस्तो सुकै शब्दमा प्रकट गरे पनि कम हुन्छ । केवल वहाँको सपनालाई सार्थक पार्न सके मात्र हामी धन्यको पात्र बन्दछौं ।

गुरुहरुले आफ्नो शिव शिष्यमा सार्नकोलागी अनेक प्रकारका सुत्र मंग तथा गीतहरुको रचना गर्नु भएको छ । हाम्रा ज्ञान अज्ञात गुरु शिष्य पम्परा हुदै आजको समयमा आईपुग्दा कतिपय शिप हामीले विर्सी सकेका छौं योग्य शिष्यको अभावमा तथा अन्य केहि सीपको भन भन् विकास भै रहेको छ । यो गीत यस्तै अमूल्य संपति हो । धां बाजा सिक्नको लागी ग्वारा, ताल, बोल आदि कसरी लिनु पर्छ भन्ने तथा कसरी बजाउनु पर्छ भन्ने कुरा यसमा प्रष्ट छ ।

ग्वारा व तालत न्हयाग्गु थां सां,

बोल काय्बले थ्व खं सीकि ।

जवं थ्व काय्गु खवं थ्व काय्गु ,

निखें थ्व काय्गु धैगु न्हापां ॥

ना, ता, कायेगु पति चक्कंका,

ति, प्यप्पुका दि, दिकेगु ।

तिरि, निरि, नक जक तीसक थाय्गु

नृ त्र व ट्ट जक त्वीकि नवं ॥

घें, जक वलंथा क, ग, म, तीसक,

ख, घु दिकेगु थुपिं जवं ।

निखें थाय्गु धां, धिं, जक वरु,

थां, थिं, खं गुं दिका था जवं ॥

बोल कष्ठया ताल लुमंकि,

थाय्गु शुध्दया मात्रा स्वंया

हां गु व थां गुया काल मिलेया

नित्य नाथया स्मरण याना ॥

धां बाजाको ताल

धा बाजा विभिन्न १५ तालमा बजाइन्छ, गवारा बजाउदा
अन्यमा भन्दा धेरै तालको प्रयोग गरिन्छ ।

चो , जति , एकताल, प्रताल, गन्ध, पलेमा, ब्रमृताल, रुप
चौताल अस्तरा, धलं जति खजति, पञ्चताल, थकता, भृताल
आदि १५ ताल हुन् ।

यस बाहेक काठमाडौं उपत्यका तथा आपासका नेवार
बस्तीहरुमा विभिन्न प्रकारका ताल हरु तथा गवाराहरुमा
बजाइन्छ । टोलै पिच्छे फरक फरक गुरुहरु द्वारा फरक फरक
तरिकामा सिकाइनु तथा कति पथ गुरुहरुले आफैले रचना
गरेका गवारा बजाउनु यहाँको विशेषता हो । चित्लाड,
बज्रवादाही देखि लिएर पाल्पा, पोखरा, बुटवल, त्रिसुली, साँखु,
बागमती, पनौती दोलखा सम्मका अनेक ठाँउहरुमा खोज
भएमा अझ धेरै प्रकारका संगीत सृजनाहरु भेट्न सकिन्छ ।
बौद्ध नेवार जातिहरुमा मात्र सिमित यो बाजा विस्तारै विस्तारै

अन्य समुदायहरूमा प्रचलीत हुन थालेको छ । नारी र पुरुष आज भोली दुवैले यो बाजा सिक्न कार्य भैरहेको छ । विशेषत भक्तपुर क्षेत्रबाट महिलाहरूले पनि धा. धिमे आदि बाजा बजाउन शुरुभयो र हाल सबै ठाँउमा यो महत्वपूर्ण कार्यको अभ्यास भै रहेको छ तथा समाजले प्रशसा पनि गरेको छ । लोक बाजा र लोक संगीतलाई जात जाती र महिला पुरुषको भेद गर्ने कार्य अन्त्य गरेर सबैलाई सिक्ने मौका प्रदान गर्ने आदरणीय गुरुहरु प्रशसाको पात्र हुनुहुन्छ ।

हाल उपत्यकामा भव. हाली बादकको संख्या अत्यन्तै न्यून हुनु गै रहेको छ । सो बाजा सिक्नको लागी ठोस कदम चाल्न सकिएन भने धा बाजाको प्रमुख सहयोगी बाजा लोप हुने अवस्थामा जानेछ । सृङ्गभेरी तथा पक्रिमा पाश्चात्य बाजाको सहारा लिनु परेको तितो यथार्थ हामी सबैले भोगी रहेका छौं ।

धा. बाजाको संरक्षण र विकास

धा. बाजालाई संरक्षण तथा विकास गर्नाको लागी धेरै कार्य गर्नु पर्ने आवश्यकता रहेको छ । यसको केहि उपायहरु वर्णन गर्ने प्रयास गरेको छु ।

१. यो बाजा अन्य जात जाती तथा समुदायमा समेत प्रयोग गर्ने कार्य गर्नु ।

२. नयाँ नयाँ ग्वारा तथा तालको प्रयोग थप्दै लैजाने ।

जस्तै लोक गीतहरु, र नेपाल ग्वारा, विरेन्द्र ग्वारा, ऐश्वर्य ग्वारा

३. नयाँ पिढीलाई धा बाजाबारे जनचेतना जगाउने, प्रशिक्षक

गराउने ।

४. विवाह आदि संस्कारहरुमा समेत आफ्नै मौलिक बाजा प्रयोग गर्ने ।

(मंहगो वैण्ड बाजालाई पैसा तिर्न हिचकिचाहन नगर्ने तर आफ्नोलाई हेप्ने)

५. धा. बाजा खलहरुको बृहद एकटा कायम गर्न एउटा धा. बाजा समिति बनाउनु पर्ने ।

६. बाजा गुठी बलियो बनाउन प्रतियोगिता तथा अक्षयकोष खडा गर्ने ।

७. आ- आफ्नो सिपलाई आदान प्रदान गर्ने ।

८. ताल बोल आदिलाई रेकर्ड गर्ने ।

९. विद्यालयहरुको पाठ्यक्रममा लोक संगीत तथा लोक बाजालाई समावेश गर्ने ।

मौरी बाजा

मुररि प्रसाद सिग्देल

नेपाली लोक गीत, दोहरी गीतहरु रेकर्डिडमा माहुरी बाजाको प्रवेश गराउने व्यक्ति खड्ग गर्बुजा हुन् । वि. स. २०२८ साल माघ २५ गते म्याग्दि जिल्लाको मराङ्ग गा. वि. स. वडा नं. ६ मा जन्मिएका गर्बुजा सानै उमेर देखिको गीत र संगीतको लगावले गर्दा निरन्तर प्रयत्न र प्रयासबाट आफ्नो परिचय स्थापित गराइसकेका छन्

खड्ग गर्बुजा माहुरी बाजालाई यसरी परिचय दिन्छन् । माहुरी बाजा नेपालको मौलिक लोकबाजाहरु मध्ये अति नै दुर्लभ लोक बाजा हो । यो उच्च पहाडि भेगमा पाइने गर्जिङ नामको एक विशष प्रकारको निगालोबाट बनाइन्छ । यसमा दुईवटा ढुङ्गा एकै पटक बज्छन् । एउटाले एउटै स्वारमा सुर दिई राखेरको हुन्छ भने अर्कोबाट गीतका मेलोडी (लय) खेलिराखेको हुन्छ । यसको दुई भाग हुन्छ । एक भाग लामो ढुङ्गो हो भने अर्को चाहि त्यस ढुङ्गोको टुप्पोमा राखिने निगालो कै टुक्रा हो । जसलाई 'पिपरी' भनिन्छ ।

यो बाजा माहुरी भुन भुनाए भै स्वर निकाल्ने हुँदा यसलाई 'माहुरी बाजा' भनिन्छ ।

माहुरी बाजा पूर्व कालमा लोक प्रिय भएर अहिले हराएको हो ?

माहुरी बाजा हराएको होईन । यो बाजा मेरो माध्यमबाट बरु प्रचार प्रसारमा आइरहेछ । यो बाजा मैले काठमाण्डौ आएर विभिन्न संचार माध्यमहरु रेडियो नेपाल , नेपाल टेलिभिजन तथा अन्य रेकर्डिङ संस्थाहरुमा र अडियो भिडियो क्यासेटहरुमा बजाउनु भन्दा पहिले मेरो गाँउमा मात्रै सिमित थियो । त्यसैले हराएयो भन्नु भन्दा पनि बिस्तारै प्रचारमा आउँदैछ भन्न मिल्छ ।

यो बाजा कुन बवसरमा बजाइन्छ ?

यो बाजा बजाउन कुनै चाड पर्व अवसर कुनै मौसम कुनै बेला तोकिएको छैन । यो बाजा जुनसुकै बेलामा पनि बजाउन सकिने भएकोले यसलाई बाह्रमासे भन्न पनि सकिन्छ । र यो कुनै धर्म, जात, संप्रदायको बाजा होईन ।

खड्ग गर्बुजाले माहुरी बाजालाई संचार माध्यम माभ ल्याइदिएर यस क्षेत्रको लागी गुन लगाएका छन् । खड्ग गर्बुजाको व्यक्ति विकास साथ साथै माहुरी बाजालाई संगीत भित्र मिसाउन आँधि सिपालु छन् ।

गीत, संगीतका पारखी गर्बुजा सानै देखि गीत गुन गुनउँथे र रोधी भित्र जम्न कस्सिन्थे । यसै क्रममा किशोर गर्बुजा गोठालो जाँदा पनि रेडियो सेटमा दिनभर कान थापेर रन्थे, गुन गुनाउँथे । गोठालो जाँदा ठूलो भीरबाट लडेर उनको खुट्टा टेकिन सकिने भएन धन्य ईश्वरको कृपा र रात दिनको मेहनतबाट उनले संगीतको पाइला टेकि छोडे । यो कुराले कुनै पनि क्षेत्रमा लागेका वक्तहरुलाई प्रभाव पार्न सक्छ होला । तपाईंलाई संगीत क्षेत्रमा लाग्न के ले प्रेरित गर्‍यो ?

गाउँघरमा बस्दा रेडियो सुनिन्थ्यो । रेडियो नेपालबाट विभिन्न प्रकारका लोकगीतहरु बज्न्थे मलाई पनि त्यसरी नै रेडियो नेपालमा गएर गीत गाउने उत्सुकता बचानक जागृत भएर आयो । त्यसैले गीत शुरु गर्ने प्रेरणा रेडियोबाट पाए भने त्यसलाई अहिले सम्म ल्याउने प्रेरणा आदणिय श्रोताहरुबाट पाएँ

यो क्षेत्रमा कहिले देखि लाग्नु भयो ?

रोधी बस्ने चलन मेरो गाउँमा पनि थियो । त्यसैले रोधी घरमा गएर गाउँका युवा युवती जम्मा भएर रमाइलोको लागी गीतहरु सानै देखि गाइन्थ्यो तर रेडियो नेपालमा आएर गीत गाउने र बजाउने कार्य चाहि वि. स. २०४७ साल देखि भएको हो ।

हाल सम्म कति लोक गीतमा स्वर दिनु भयो ?

इति नै भन्ने हिसाव त छैन तर रेडियो नेपालमा करिब २८, ३० वटामा स्वर दिएँ त्यस्तै अलबमहरुमा गरेर ५०, ६० वटा भए ।

त्यति नै संख्यामा दोहरी गीतहरु पनि छन् । हाल सम्म मैले १०,११ वटा लोक गीत तथा दोहोरी गीतहरुको एल्बम बजारमा प्रकाशित गरीसकेको छु । ती मध्ये अहिले सम्ममा बढि लोकप्रिया भएको एल्बम “सम्भना मनैमा” र त्यस्तै “सिसा भ्यालैमाद” पनि हो ।

माहुरी बाजा तापाईको आफ्नो गीतमा राख्नु भएको छ ?

मेरा धेरै गीतहरुमा माहुरी बाजा राखेको छु । मेरो गीतमा मात्र नभएर अरुको गीतहरुमा पनि माहुरी बाजा बजाएको छु ।

लोक संस्कृतिको बारेमा केहि भन्नु हुन्छ कि ?

लोक गीत नेपालमा मात्र नभएर हरेक राष्ट्रमा हुन्छ । प्रत्येक राष्ट्रको लोक गीतले त्यस देशको चिनारी बोकेको हुन्छ । नेपाल संस्कृतिमा धनि छ । यहाँका विभिन्न सांस्कृतिक विधाहरुमा लोक गीत सबै भन्दा सशक्त विद्या हो । जन मानस भित्र सजिलै पस्न सक्छ ।

नेपाल लोक गीतले अहिले दोहोरो पिडा भोग्दैछ । एकातिर यो लोक गीत आफ्नै अस्तित्वको खोजीमा जुट्नु परेको छ भने अर्को तिर आधुनिकताको नाममा आएका विकृतिहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु परेको छ । यसरी बाह्य संगीतले नेपाली लोक

गीतलाई थिचो मिचो पादैँ गए भने भोली आउने सन्ततिले नेपाली लोक गीत कहाँ खोज्ने ? भोली गएर यो त नेपाली गीत भनेर चिनिने आधारहरु के त ? त्यसैले श्री ५ को सरकारले यस विषयमा गम्भीर भएर कदम चाल्नु पर्ने आवश्यकता देखिन्छ भने नेपाली जनताले पनि हाम्रो अमूल्य निधि नेपाली लोक गीतलाई माया गर्नु पर्छ भन्ने मानसिकता बनाउनु पर्छ ।

स्नातक तह सम्म पढेका खड्ग गर्बुजा रेडियो नेपालमा जागीर खाएर नेपाली लोक गीत दोहरी गीत , माहुरी बाजाको विकासबारे तल्लिन् भएर लागेका छन् उनको यो प्रयासमा नेपालीहरुले मात्र साथ दिनु पर्नेछ । आफ्नो अस्तित्वको लागि ।

